

Манасбай ҚОЖАНҰЛЫ

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ, ОНЫҢ ІШІНДЕ ҚАЗАҚ
ШЕЖІРЕСІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН ТАҢБА АТАУЫ ХАҚЫНДА

В статье рассматривается лингвистическая роль тамги как вида носителя информации, ее особенность. Сделан анализ нескольких видов тамги, указаны виды тамги которые встречаются у казахских племен и родов.

Makalede damganın dil fonksiyonu, iletişim, bilgi dağıtım özelliği sözkonusudur. Türk halklarında birçok damga adları incelenir ve Kazak boyları damga şeması çizilir.

Қазақ халқының тарихи және ұлттық дүниетанымының қалыптасуында белгілі рөл атқарған, тарихи-мәдени және рухани мұра ретінде зерттелмей келе жатқан құндылықтарымыздың бірі – бүкіл түркі халықтары, оның ішінде қазақ халқының таңбасын лингво-мәдени тұрғысында зерттеу, бүгінгі таңда қазақ тіл білімінің актуальды проблемаларының бірі. Себебі, кез келген шежіредегі таңбаның өн бойында белгілі бір ұлт пен ұлыстың, тайпа мен рудың арман-мақсаты жатады.

Ортағасырлық тарихи жәдігерлер мен түркі халықтарының шежіресінде түркі тайпаларының таңбасын көрсеткен деректер мол сақталған. Мысалы, М.Қашқаридің «Диван луғат-ит түрки» (Түркі тілдер сөздігі), Рашид ад-диннің «Жамих ат-таварих» (Халықтар тарихы), Әбілғазы Баһадүр ханның «Түркімен шежіресі», Қазақ шежірелері т.б. ондаған тарихи жәдігерлерді сонымен қатар, Қытай деректері мен Моңғолия, Сібірдегі байырғы түрік руникалық ескерткіштері мен барықтарда (ғибадатхана), жекелеген түрік руникалық майда жазуларда, ежелгі сақ (скиф), ұстындарында қашалған, жазылған мыңдаған таңбалар ұлттық құндылықтарымыз ретінде атауға болады.

Сондай құндылықтардың бірі – Осман Ақчокралының Қырымдағы сарайлар мен халық арасында сақталған таңбаларды құрастырған «Қырымдағы татар таңбалары» атты еңбегі. Автор оны 1926 жылы жазып, Одессадағы Консул Ферид Текке тапсырғаны белгілі. Осы еңбек туралы тарихи деректерге сүйенсек, ол ұзақ уақыт Баязиттегі қалалық кітапханада сақталып, кейін жарық көрген. Осман Ақчокралының осы еңбегі туралы және қырым татарлары таңбасы хақында Исмайл Отардың мақаласы жарияланса, ал башқұрттардың таңбасын жинақтап Д.Н.Соколов 1904 жылы Оренбургта жариялады.

Қазақтың ру тайпалары туралы таңбаларын А.Левшин, Ш.Уәлиханов, А.Харузин, Л.Майер, Н.Гордеков, Н.Аристов, М.Тынышпаев, С.Аманжолов т.б. ғалымдар жинақтап, ол туралы ғылыми-тарихи болжамдарын ұсыныстары мен тұжырымдарын жасағаны баршаға белгілі. Сонымен қатар, байырғы түркі руникалық алфавиттің шығу тегін таңбалармен байланыстыра

сөз еткен Н.А.Аристов, Д.Н.Соколов, Н.Малицкий, А.Ж.Эмре, Ғ.Мұсабаевтардың зерттеулері таңбатануға қосылған үлкен үлес. Кейінгі жылдары “Ана тілі” газетінде жарық көрген қазақ шежірелері туралы материалдарды жинақтап жүйелеген Ж.Бейсенбаевтың «Қазақ шежіресі» атты кітабында ру, тайпалар таңбалары да назардан тыс қалған жоқ.

Қазақ ру-тайпаларының таңбаларын ғылыми айналымға түсіріп, оның қыр-сырын ашуға талпынған ғалымдардың ішінде түрколог-ғалым С.Аманжоловтың [1.12-14] еңбегі аса зор. Ол ру, тайпалар таңбасы арқылы қазақ халқының тарихы мен тайпаларының шығу тегін қарастыруға жол көрсетті. Міне, осы ғылыми әдістеме соңғы жылдары Ө.Жәнібеков, С.Кенжеахметұлы, А.Мектептегі, Т.Омарбеков пен Х.Ғабжалиловтың зерттеу еңбектері мен мақалаларында көрініс тапты [2.26-27; 3.93; 4.78; 5.32-49]. Бұл талпыныс ұлтымыздың жасаған рухани құндылықтарын тереңдей зерттеп білуге, оның қыр-сырын ашуға септігін тигізетіні сөзсіз. Осылайша таңбатану ғылымы жаңа кезеңін бастады.

Таңбаның нышандық (символика), рәміздік атқаратын ролі мен оның құқықтық реттеу, үйлестіру міндеті, әлеуметтік, саяси ролін анықтау сонымен қатар таңбаның шығу тегі (семантика), мән мағынасын ашу және таңба арқылы тайпалардың шығу тегін, олардың динамикалық бірігу, бөліну қозғалысын анықтау, ол өз алдына жеке-жеке зерттеулерді қажет ететін тілдік, тарихи проблемалар.

Біз, бұл жерде оқырман назарына таңбаның тілдік қызметін, ақпарат беру (коммуникация), тарату ерекшелігін сөз етпес бұрын, оның 2000 жыл бойы ат қойылып аталып келген атауын анықтап, атқарған ролін көрсетуге қатар, соңғы кезде таңба туралы жазған ғалымдардың пікірлеріне сүйене отырып, ғылыми әдебиеттерде жарық көрген таңбалар кестесін беруді де жөн көрдік.

Түрік этносының соңғы екі мың жылдық тарихында таңбаның бірнеше атауы тарихи деректерде сақталған. Сонымен:

1. «belgü»-таңба б.з. 751 жылы Біріккен түрік қағанатын орнатқан Ел – етміш Білге Тұр-айын қағанның I ескерткіші Тес ұстынына байырғы түрік әрпімен қашалып жазылған. Онда: «...el esir ilgerü qondy. *belgūsin*, bitigie buurtu» (Ел тағы ілгері қонды. Белгісін, жазуын бұнда ұрды.) (Тэс II.3) – деп жазылған [6.26-27]. Онымен қатар 753 жылы тұрғызылған Теркіе ескерткішінде де «byu jyllyg tümen күnlig bigitimин *belgūmin* bunta jaşu taşqa jaratdym» (Мың жылдық түмен күндік жазуымды, белгімді мұнда жалпак тасқа жараттым (шектім), – деп жазып, ұстынға деген таңба қашап қалдырған [6.42-43]. Қазіргі қазақ, түрік, қырғыз, өзбек, татар тілдерінде «belgi» сөзін қолдануда.

2. «tuуraу» – таңба.

Байырғы түрік әрпімен жартас бетіне б.з. VII-VIII ғасырларда жазылған. Жартас Моңғолия Ховда аймағының Уенч сұмының (өлке), Яман – ус атты жердің Ханан – хад (кереге жартас) деген тасына қашалған. Бұл жер Моңғол Алтай тау жотасы. Онда: «temçin tuуraу urtum» (Темчин таңба ұрдым).

– деп жазып 𐰽 деген «орақ» таңба қашап қалдырған [7.205-208].

А) «tuуraу» (МК.I 462) – таңба.

М.Қашқари бұл атау туралы «Түріктер бұл сөзді білмейді, мен де білмеймін», – дей келіп, бұл сөзді тек қана оғыз тайпасы қолданатынын нақтылап жазған [8.462]. Бұл туралы В.В.Бартольд: «Автор монгольской эпохи Ибн аль - Муханна приводит вместе на одной и той же странице, слово ярлык и *тугра*, ни известно, что слово тугра и потом употреблялись только сельджукскими, после них османскими турками и совершенно не было известно в Средней Азии. Вопрос о происхождении этого культурного слова, принесенного огузами в Западную Азия и совершенно неизвестного другим туркам, представлял бы большой интерес для историка» [9.102] – деп жазады.

Б) Рашид ад-диннің «Жамих ат-тауарих» шежіресінің Британ музей қолжазбасында «Оқ tuуra оуuzbiz» (Оқ таңбалы оғызбыз) [10] деген сөйлем сақталған.

В) Бүгінгі Түркия түрікшесінде «tuуra».

Жоғарыдағы таңба сөзіне қатысты тарихи мәліметтерге назар аударсақ, онда «Тұғрағ» сөзі тек қана оғыздар арасында ғана сақталып қалған деген жоғарыдағы деректер шындыққа жанаспайтын секілді. Себебі, б.з. VII-VIII ғасырларда бүгінгі Моңғол жерінде, яғни Моңғол Алтай таужотасын мекендеген Көк Түріктер бұл сөзді жақсы білген, әрі күнделікті өмірде қолданыста болғанына көзіміз жетіп отыр. Олар өшпестей етіп бүкіл бүтін бір жартастың бетіне қашап тұрып, жазып қалдырыпты.

Бұл атауды XII-XIII ғасырларда Моңғол империясы қабылдап алып, күміс ақшасының атын «тугрук» деп атапты [11.1493]. Сөйтіп, заман-уақыт өте бұл сөз моңғол арасында «tögrüg» (төгрөг) болып өзгерген. Бүгінгі күндері моңғолдар негізгі ақшасын «төгрөг» деп атайды.

З. «tamуa» – таңба

а) Б.з. 732 жылы тұрғызған Күлтегіннің киелі кешеніндегі ұстында: «Түргеш қағаннан Мақараш таңбашы, (10) оғуз – Білге таңбашы келді» (КТ.II.13) [12.190].

б) «Tamуa» (Chaust.L) – V-VII ғғ. Дунхуаннан табылған IX ғасыр мұрасы. Байырғы түрік әрпімен жазылған. ThS. III фрагментте; Яр-хата қаласының қирандысынан табылған TT-I фрагментте (TT.II29); TT.V шифлі, уйғыр әліпбиімен жазылған будда мәтінінде (Берлин коллекциясы) (TT.V.A53) IX-X ғғ; Құтадғу біліктің Наманған нұсқасында (QBN. 86₁₂; 214₁₂; 241₁) – XI ғ. М.Қашқари еңбегінде (МК.I.424) – XI ғ. Моңғолдың кұпия шежіресінде (МНТ.§. 120) бұл атау жазылып сақталған.

в) 1326 жылдары Кебек ханның заманында Сырдария маңындағы түріктер ханның мөрін «Ал тамға» деп атайтыны туралы Ибн Баттута жазып қалдырған [9.162].

г) XIV ғасыр мұрасы Мухаддимат ал-адаб сөздігінде түрікше Моңғолша «tamуa» [13.339].

д) қазіргі моңғол [14.518], түрк [15.325], өзбек [16.553], татар [17.377,729-730] тілдерінде «tamуa», «damуa», қазақ тілінде «таңба» [18.615].

4. «mühür» ~ «mög» – таңба. XIV ғ. мұрасы Мухаддимат ал-адаб [13.339] Османлы империясы заманында түрік тілінде, қазіргі түркі тілінде «mühür» [15.616], қазіргі қырғыз тілінде «möög» [19.553], қазақ тілінде «mög» [18.467] моңғол тілінде «mög» (i3) [14.313]. Фонетикалық өзгерісі mühür ~ möög ~ mög.

Сонымен, тіліміздегі таңба (термин) сөзінің тарихи атауы туралы деректерге хроникалық талдау жасағанымызда, төмендегідей кезеңдерді байқауға болады.

1. belgü ~ belgi атау ретінде б.з. VII-VIII ғғ. бастап қолданыста болғаны;

2. tuуraу ~ tuуra атау ретінде б.з. VII-VIII ғғ.

3. tamya ~ таңба атау ретінде б.з. V-VII ғасырлардан бері.

4. mühür ~ möög ~ mög атауы XIV ғасырдан бері тарихи деректерде белгіленіп, бізге жетіп отыр. Бұл төрт атаудың таралымы шамамен шығыс Хянған жотасынан, батысы Жерорта теңізі, Еуропаға дейінгі кеңістікте өмір сүрген түркі, моңғол халықтарының арасында қолданыста болған. Сонымен қатар, қазіргі күнге дейін Алтай тілінің түркі, моңғол тобының көптеген тілдерінде дерлік сақталған.

Ал ескерткіштер мәтіндері жағынан алып қарайтын болсақ, олар төмендегідей: tamya, tuуraу, belgü атаулары б.з. V-VIII ғасырларда ру, тайпалардың таңбасын атайтынын көрсетумен қатар, VIII ғасырда қағанаттың хатқа басар, куәландыратын мемлекеттік белгісі, таңбасын «belgü» деп атайтыны жоғарыдағы Тэс, Теркін мәтіндерінде айғақталады.

Таңбаның mühür ~ möög ~ mög атауы XIII ғасырдан кейін түркі халықтарының арасында қалыптасқан сияқты. Өйткені Mühür ~ mür сөзінің шығу төркіні мен беретін мағынасы (семантикасы) моңғол тілінде “із, тап, жол, белгі, іс қимылды аяқтағаннан кейінгі куәлік сияқты” мағынаны береді. Уақыт өте келе, бұл атау Моңғол империясынан кейін түркі халықтары арасына таралған, сөйтіп, таңба сөзінің түркі халықтарының арасындағы негізгі түркілік атаулары алғашқы үшеуі болған деген ой-пікірге жетелейді.

Жалпы түркі халықтарының, оның ішінде қазақ халқының дүниетанымының қалыптасуында таңбаның үлкен рөл атқарғаны сөзсіз екені белгілі.

Таңбаның қоғамдағы алатын орны туралы ғалым А.Мектеп-тегі «Таңба-қоғамдық дамудың интеллектуалдық қуатын, ойшылдық өріс қабілетін, даналық тұғыр деңгейін танытатын қасиетті нышан, ұлттық зерделеудің рәмізі. Қазаққа тән ортақ таным-түсінік, өзін-өзі құрмет тұтудың, елдік мұрат-мүдденің, арман-аңсардың, ерлік-өжет рухтың, айбыны мен айдынын бейнелейтін кілтті түйіні – таңба.

...Таңба – қоғамдық қарым-қатынас құралының айрықша стратегиялық түрі», – деп жазса, ал С.Кенжеахметұлы: «Әз-Тәукенің «Жеті жарғы» заңында «әр рудың, тайпаның, аталықтың өз таңбасы болсын» деген жеке тарауы бар дей келе, белгі, таңба бұрыннан салт ретінде қалыптасқан», – дейді.

Қоғам қайраткері Ө.Жәнібеков өз зерттеулерінде қазақ рулары мен

тайпалары, жүздерінің таңбалары туралы: «...Рулық-тайпалық белгі – таңбалар да өз алдына ерекше болған. Мәселен, қыпшақтардың таңбасы қос әліп – араб жазуының қосар алынған алғашқы әрпі, қоңыраттарда – босаға, наймандарда – бақан, дулаттарда – шылбыр, арғындарда – көз, алшындарда – айырық, шымырларда – айшық. Қаңлылар өз таңбасына – шылбырды, адайлар – садақты, шектілер – жебені қабылдаған», – дейді. Демек, қоғамда ру, тайпаның өз алдына елдіктерін білдіретін жеке-жеке таңбасы болғаны анық көреміз.

Осы орайда, өз алдына елдіктерін білдіретін жеке-жеке ру, тайпаның таңбаларын алғашқыда салт ретінде қалыптасқан деп қарасақ, бұл таңбалар қай рудың адамы екенін білу үшін өлгендердің басына қойылатын құлпытастарға, сондай-ақ, сонау ерте заманнан қоныстас, аралас-құралас көшіп-қонып жүрген ру-тайпалар араласып кеткенде немесе барымтаға ұшыраған малдарын айырып алу үшін малдарына салынғанын көруге болады. Сонымен жоғарыда айтылғандардан шығатын қорытынды: таңба-әріп, жазу, малға басылатын белгі, мөр ретінде қолданылумен бірге ақша және лауазым орнына да жүрген деген пікірді айтуға болады.

Тіліміздегі рулық белгінің мән-мағынасын анықтауда салғастыра зерттеудің қажеттілігі туралы Ө.Жәнібеков: «Рулық белгілердің аражігін ажыратып, зер сала зерттеп, оларды өзімізге мәлім жазба және басқа да ескерткіштерден белгілі деректермен егжей-тегжейіне дейін салыстыра отырып, қазақ ру-тайпаларының тектік құрамын, шұғылданған кәсібінің сипатын, тарихтағы алған орнын анықтауға болар еді. Мысалға алсақ, қоңыраттардағы «босаға» жерге, қонысқа, тұрақты мекенге деген ықылас-құштарлықты бейнелеп қана қоймай, осы тайпаның жартылай отырықшы болғандығын аңғартады. Халық арасында кең тараған «Қоңырат болсаң, босаған берік болсын!» деген нақыл сөз де осыдан қалған», – дейді.

Мысалы, «Қобыланды батыр» жырында қыпшақ тайпасының таңбасы: «Әліп таңба Қыпшақтың,

Атағы озған алаштан» (77-б), – деп жырланған.

Ғалым Ш.Уәлихановтың «Қазақ шежіресі» атты мақаласында: «XV ғасырда атамекенінен ауып (босып), туыстық жағынан біріккен жақын рулар бас сауғалап, жаңа жерлерге келіп, тек келіп қана қоймай, өздерінің рулық-тайпалық патриархалды әдет-ғұрпын ала келіп, тұрғын халықтармен мидай араласып, әлсіздері әлді руларға қосылып, ірі-ірі жүз, ру, одақтар құрылғаны байқалады», – деген пікіріне сүйенсек, өздері қосылған елдің таңбалық белгілерінің қабылдануы нәтижесінде, қазіргі рулардағы ру-таңбалық белгілерінің қайталануы әбден заңдылық екендігін көруге болады.

Осы орайда, қазақтың ру, тайпаларының таңбалары туралы ғалым С.Аманжоловтың схемасын негізге алып және соңғы кезде жарық көрген әдебиеттердегі материалдарды пайдалана отырып, қазақтың ру-тайпаларының таңбаларын кесте арқылы ұсынып отырмыз. Сонымен:

Қожанұлы М. Түркі халықтары, оның ішінде ...

№	Ру аты	Таңбасы	Белгісі (суреті)	Ісі жүз
1.	Қаңлы	шылбыр, көсеу	⚡ ⚡	Ұлы жүз
2.	Сарыүйсін	ашамай, абақ	☐ X	
3.	Дулат	дөңгелек, абақ	○ ○	
4.	Ысты	көсеу, шылбыр	⚡	
5.	Ойық	көсеу, көз	∞	
6.	Тілік	көсеу	—	
7.	Сыйқым (Сикым)	дөңгелек, бұрыш, көсеу	L ♀ ♀	
8.	Жаныс	дөңгелек, ілмек	> ○ →	
9.	Ошақты	тұмар	▽ △	
10.	Албан (Абдан)	дөңгелек	○ ♀	
11.	Бекболат		⋈ »	
12.	Сіргелі (Ойсыл)	сірге, құрай	⋈ ⋈ ⋈ ⋈ ⋈	
13.	Жалайыр	тарақ	⋈	
14.	Шақшам	жебе		
15.	Шанышқылы	қолтаңба	⋈ ↓ ↑	
16.	Бестамғалы Бестаңбалы		⋈	
17.	Шымыр	айшық	♀ ♀	
18.	Шапырашты	ай, тұмар	♀ ▽ ♀ ♀	
19.	Шынқожа		♀	
20.	Қоралас		♀	
21.	Суан	дөңгелек	○ ○	
22.	Ботбай	дөңгелек	○ ♀ ♀	
23.	Сәмбет		♀	
24.	Қыпшақ	қос әліп		Орта жүз
25.	Қоңырат	босаға	⋈	
26.	Саңғыл	босаға	⋈	
27.	Маңғатай (Маңғытай)		⋈	
28.	Найман	бақан, босаға, шөміш	⋈ ⋈ ○ ♀	
29.	Бағаналы	бақан, бағана	⋈ X ♀ X ⋈	
30.	Тарақты	тарақ	⋈ E	
31.	Жоғары шекті	жоғары шекті	⋈	
32.	Төменгі шекті	төменгі шекті	○ P	
33.	Арғын	көз	∞	
34.	Матай	бөрі	5	
35.	Садыр	бөрі	○ ⋈	

36.	Керей	ашамай	X + □	
37.	Ашамайлы	ашамай	X	
38.	Абақ	абақ	□	
39.	Уақ	бақан, ашамай	X □ ∞	
40.	Ергенекі		∞ ∩	
41.	Ергенекті уақ	ергенек, ай	∞ (	
42.	Балталы	балта	P	
43.	Қаракерей	мүйіз	γ	
44.	Бура		—	
45.	Саржомарт (Ергенекті)	ергенек, ай	∞ ( )	
46.	Төре		∩ ∩ M.M	
47.	Мансыр			
48.	Керейт	шылбыр, қылыш, крест	∫ ^ ↑	Кіші жүз
49.	Тама	әліп, көсеу, тарақ	∩ ∩	
50.	Кете			
51.	Алшын		^	
52.	Тана	көсеу, тарақ, әліп	∩ ∩	
53.	Қарасақал		^ ∩ v	
54.	Масқар	бұрыш, бақан	Y L →	
55.	Беріш	тостаған, тұмар	△ ⊙ ≥ ∞	
56.	Ысық (Есқали)	бақан, бұрыш	Y V	
57.	Шөмекей (Шөмен)		∞ 1	
58.	Алтын		∞ ∞	
59.	Серкеш (Шеркеш)	бақан, ілмек	Y ∞ V	
60.	Есентемір	бақан	Y V ∞	
61.	Жүй		—	
62.	Жағалбайлы (Сәду)	балға, балта, шеккіш	P T —	
63.	Телеу	балға, шылбыр	^ ∫ → X +	
64.	Төртқара (Қарамашақ)		+	
65.	Сунақ		^	
66.	Мансыр		∞ ∞	
67.	Алаша	бақан	Y V ∞	
68.	Шекті (Жаманақ)	қос ішек	→ ∞ Y ∞	
69.	Жаппас	түйемойын	Z ∞ X ∩	
70.	Алтын-Жаппас	бұрыш, бақан, шылбыр	∫ Y L	
71.	Таз (дар)	садақ, қамшы	∞ ∞ ∞	
72.	Әлім (ұлы)		∞	
73.	Табын	тарақ, көсеу, шөміш, тостаған	∩ ∞ ∩ ∞	
74.	Арғын		∞	

75.	Терістаңбалы (Терістамғалы) табын		○	
76.	Рамадан	шөміш	♀ ♀	
77.	Қызылқұрт		IV II VI	
78.	Абдан (албан)		∅	
79.	Оңтаңбалы (Оңтамғалы) табын		Q	
80.	Кердері	тостаған	Q	
81.	Адай (ядай)	садақ, оқ, жебе	15 + 4 V 0 v	
82.	Байбақты	балға, бақан	Y L O V T	
83.	Қаракесек		т 52	
84.	Қарық		∞	
85.	Қожа		IP	
86.	Төленгіт			
87.	Келімбет			
88.	Қаратамыр			
89.	Жоғы	шылбыр	⚡	

Қорытындылай келгенде, ұсынылып отырған кестедегі қазақтың ру, тайпаларына ортақ таңбалардың әрқайсысының ерекшеліктерін, сипатын ашу – бүгінгі таңдағы лингво-мәдениеттанудың өзекті мәселелерінің бірі болмақ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. А., 2003, ч. I.
2. Жәнібеков Ө. Уақыт керуені. А., 1992.
3. С. Кенжеахметұлы. Ұлттық әдет-ғұрыптың беймәлім 220 түрі. А., 1998.
4. Мектеп-тегі. Таңбатану ілімі және ұлттық идея (усун. бод. боғда. бодан. хан-теңрі). Көне түркі жазуларының зерттелуі: бүгінгі мен болашағы. Астана., 2004.
5. Омарбеков Т. Габжалилов Х. Ежелгі түркі, казак руларының таңбалары туралы. // "Алаш" журналы №1. 2005.
6. Сартқожа Қ. Объединенный каганат тюрков. Астана., 2002.
7. Тенишев Э.Р., Новоградова Э.А. Новые рунические надписи в горах Монгольского алтая. // История и культура Центральной Азии. М., 1983.
8. Қашқари М. Диван лұғат – ит түрк. Аударған В.Аталай. Анкара. 1978.
9. Бартольд В.В. Сочинения. Т. V. М. 1968.
10. Рашид-ад-дин. Жамих ат-тарварих. // Британ музейіндегі қолжазбаның фотокошірмесі. СССР ҒА. Шығыстану институты. ИФВ – 242, 410-412 п.п. М.Е.Салтыков-Щедрин атындағы кітапхана қолжазбасы. ПНС-46. 217-227 п.п.
11. Türkçe sözlük. Т. II Ankara. 1998.
12. Жолдасбеков М., Сартқожа Қ. Орхон ескерткіштерінің толық Атласы. I т. Астана, 2005.

13. Поппе Н.Н. Монгольский словарь Мукаддимат ал-Адаб. Ч. I-II. М.-Л., 1938.
14. Цэвэл Я. Монгол хэлний тайлбар толь. УБ. 1966.
15. Мустафаев Э.М., Щербинин В.Г. Русско-турецкий словарь. Анкара. 1995.
16. Русско-узбекский словарь. Под редакцией Р.Абдурахманов. М., 1954.
17. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Т. I СПб., 1869.
18. Қазақ тілінің сөздігі. Жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов А., 1999.
19. Русско-кыргызский словарь. Под редакцией К.К.Юдахина. М., 1957.
20. Ш.Уәлиханов. Тандамалы. А., 1985.
21. Аманжолов А. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. А., 1997.
22. Х.Арғынбаев, М.Мұқанов, В.Востров. Қазақ шежіресі хақында. А., 2000.
23. Қазақтың көне тарихы. А., 1993.
24. Қазақ шежіресі (Дайндаған: Ж.Бейсенбайұлы). А., 1994.
25. Х.Досмұхамедұлы, Аламан. А., 1991.
26. Т.Үсенбаев. Алшын шежіресі. Қызылорда., 2003.
27. Б.Қорқытов. Атырау билері мен батырлары. А., 1992.
28. Интернеттің “Шежіре” сайтынан 23.08.05 жылы алынды.

RESUME

Kojanuly M. (Astana)

**About the name tamga in genealogical Turkic peoples,
including in the annals of Kazakh people**

In article deals with feature the linguistic role as kind of a data carrier. The analysis of several kinds tamga is made, kinds tamga which are specified meet at the Kazakh tribes and sorts.